

7. Wolf-Dieter Niemeier, *Zum Problem von Import und Imitation minoischer Keramik in frühmykenischer Zeit, Aux rigines de l' Hellénisme, La Crète et la Grèce, Hommage à Henri van Effenterre*, Paris 1984, 111-119, πίν. XVII-XVIII.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

Keos. Results of Excavations Conducted by the University of Cincinnati under the auspices of the American School of Classical Studies at Athens. **Volume IV. Ayia Irini: The Potters' Marks** by **Aliki Halepa Bikaki**, Verlag Philipp von Zabern, Mainz 1984, σσ. XIV + 64, πίν. 28.

Τὸ ὕλικόν,¹ πράγματι, τῶν σημάτων τῶν κεραμέων τῆς Ἀγίας Εἰρήνης Κέας κατὰ τὴν προϊστορικὴν περίοδον ἀποτελεῖ σημαντικὴν προσθήκην εἰς τὸ Corpus τῶν σημάτων κεραμέων τῆς Αἰγαιακῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ. Ὀλίγα ἐξ αὐτῶν τῶν σημάτων ὁμοιάζουν πρὸς χαρακτῆρας τῶν αἰγαιακῶν γραμμικῶν γραφῶν εἰς τὴν κυρίαν τῶν μορφήν. Τοῦτο δυνατόν νὰ ἔχη κάποιαν σημασίαν διὰ τὴν ἱστορίαν καὶ ἐξέλιξιν αὐτῶν τῶν γραφῶν, εἶναι δὲ ἰδιαίτερος σημαντικὸν τὸ γεγονός ὅτι ἐν σύστημα σημάσεως τῶν ἀγγείων ἐξελιχθῆ ἤδη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς Μεσαίας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ εἰς τὰς Κυκλάδας.

Τὰ παραδείγματα, μάλιστα, τῆς Ἀγ. Εἰρήνης προέρχονται ἐκ στρωματογραφημένων σημείων καὶ καλύπτουν τὸ σύνολον, σχεδόν, τῶν φάσεων τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, πρᾶγμα σπάνιον διὰ τὴν αἰγαιακὴν περιοχὴν.

Αὐταὶ εἶναι αἱ κύριαι διαπιστώσεις τῆς συγγραφέως, πού ἀνέλαβε τῷ 1972 —κατὰ παραχώρησιν τοῦ ἀειμνήστου καθηγ. John L. Caskey, πρὸς διαπραγματεύσιν καὶ δημοσίευσιν, τὸ ὕλικόν τῆς Ἀγ. Εἰρήνης. Ἡ κ. Ἀλ. Χαλεπᾶ-Μπικάκη συνειπλήρωσε τὴν μελέτην τῷ 1981 καὶ ἀνέθεσε τὸν τόμον εἰς μνήμην τοῦ ἀνασκαφέως τῆς Τροίας, τῆς Λέρνης, τῆς Εὐτρέσεως, τοῦ Ἡραίου τοῦ Ἄργου καὶ τῆς Ἀγ. Εἰρήνης. Μὲ αὐτὴν τὴν πολιτικὴν πού ἠκολουθήθη προσφυῶς ὑπὸ τοῦ Κάσκει ἐπετεύχθη ἡ οὐσιαστικὴ πρόοδος τῆς μελέτης τοῦ ὕλικου τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀγ. Εἰρήνης καὶ ἡ ἐναρξίς τῆς δημοσιεύσεώς του κατὰ ἐνότητα (Κεφάλαια, τῷ 1977, Οἰκίαι Α, Β, σήματα κεραμέων, ὄχυρώσεις, κεραμεικὴ οἰκιῶν τῆς Ὑστεροχαλκῆς Ἐποχῆς, σφραγίδες καὶ σφραγίσματα, τοιχογραφίαι).

Εἰς τὸ ὑπὸ κρίσιν ἔργον περιλαμβάνονται Πρόλογος (σ. VII), Συντομογραφίαι (XI), Βιβλιογραφία (XII), κατάλογος πινάκων (XV), εἰσαγωγή (σ. 1), ἰδιαίτεροι ἐνόητες περὶ τῆς Πρωίμου, Μεσαίας καὶ Ὑστερας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ, Σχόλια, κατάλογοι, ἀναγωγικοὶ κατάλογοι, Εὐρετήριον ὕλικου, Γεν. Εὐρετήριον (σ. 62) καὶ 28 πίνακες.

Περὶ τῶν σημάτων κεραμέων, γενικῶς, καὶ περὶ τῶν σημάτων τῆς Ἀγ. Εἰρήνης Κέας, εἰδικώτερον, πού ἀνέρχονται εἰς 205 παραδείγματα, γίνεται ἐν Εἰσαγωγῇ λόγος. Ἐν αὐτῇ ἐπιχειρεῖται καὶ ἡ κατάταξις τοῦ ὕλικου, ἡ ὁποία ἐπιτελεῖται εἰς τὰς κυρίας περιόδους τῆς Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ κατὰ τὴν κατάταξιν τοῦ Κάσκει.²

¹Ὡς καὶ εἰς ἄλλας θέσεις (Λέρνα), δὲν ἐκπροσωπεῖται ἡ ΠΕ/ΠΚ Ι φάσις. Ἡ κατοί-

κησις ἤρχισε περί τὸ 3000 π.Χ. καὶ δὲν διασφύζονται, πλέον, ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ἐξ αὐτῆς. Τὸ ὕλικόν κατατάσσεται (σ. 3) ὡς ἐδηλώθη, κατὰ τὴν γνωστὴν κατάταξιν τοῦ Κάσκεϋ:

α) εἰς τὸ μεσαῖον τμήμα τῆς Πρωίμου Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (ΠΚ ΙΙ/ΠΕ ΙΙ), πού ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν περίοδον ΙΙ τῆς Ἀγ. Εἰρήνης Κέας,

β) εἰς τὸ τελικόν τμήμα τῆς Πρωίμου Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (περίοδος ΙΙΙ Ἀγ. Εἰρήνης),

γ) εἰς τὸ πρῶμον καὶ μεσαῖον τμήμα τῆς Μεσαίας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (περίοδος ΙV),

δ) εἰς τὸ ὄστερον τμήμα τῆς Μεσαίας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (περίοδος V Ἀγ. Εἰρήνης),

ε) εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ὑστέρας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (περίοδος VI Ἀγ. Εἰρήνης),

στ) εἰς τὰ μέσα τῆς Ὑστέρας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (περίοδος VII Ἀγ. Εἰρήνης),

ζ) εἰς τὸ ὄστερον τμήμα τῆς Ὑστέρας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (περίοδος VIII Ἀγ. Εἰρήνης).

Ἐκ τοῦ κεραμικοῦ ὕλικου τῶν Πρωτοκυκλαδικῶν περιόδων δύο, μόνον, ἀγγεῖα φέρονται ἔχοντα σῆμα καί, μάλιστα, τὸ ἐν ἦτο κύμβη. ἦτο, δηλ., σπανιωτάτη ἢ συνήθεια τότε.³

Ἡ κατὰ τὴν Μεσαίαν Ἐποχὴν τοῦ Χαλκοῦ (Μεσοκυκλαδική) χρήσις σημάτων κεραμῶν ἦτο συνεχῆς καὶ διαδεδομένη, ἐπίδοσις δὲ ἐσημειοῦτο ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἐργαστηρίων, ἐνῶ τὰ εἰσηγμένα παραδείγματα ἦσαν, συγκριτικῶς, ὀλιγώτερα.

Συνολικῶς, διεκρίθησαν τέσσαρες τύποι σημάτων: ὀδοντώσεις (ἀνά τρεῖς παράλληλοι), συνδυασμοὶ φοειδῶν ἐμπιέσεων, γραμμικὰ καὶ σύνθετα, πάντα μὲ ὑποκατηγορίας. Κατὰ τὰ τέλη τῆς Μεσοκυκλαδικῆς Ἐποχῆς διεκόπη ἡ χρήσις σημάτων ὑπὸ τῶν τοπικῶν ἀγγειοπλαστικῶν ἐργαστηρίων, ἐνῶ συνεχίσθη εἰς ἄλλας περιοχάς. Πάντως, χαρακτηριστικὰ παραμένουν τὰ σήματα πού ἐπαναλαμβάνουν σημεῖα τῆς γραμμικῆς Α γραφῆς.⁴

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Ὑστέρας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ τὰ 2/3 τῶν δειγμάτων ἀνήκουν εἰς εἰσηγμένα εἰς Ἀγ. Εἰρήνην ἀγγεῖα (22/33), πάντως, τὰ πλέον οὐσιαστικὰ ἀνήκουν εἰς τὰ τοπικὰ ἐργαστήρια.

Κατὰ τὴν περίοδον ἀκμῆς τῆς Μυκηναϊκῆς Ἐποχῆς (ΥΕ ΙΙ) τὰ τοπικὰ ἀγγεῖα (22), πού ἔφερον σήματα, ἦσαν εἴτε ἀκόσμητα εἴτε χειροποίητα (ἀποθηκευτικοῦ προορισμοῦ καὶ ἄλλα μὲ συμπαγῆ βάσιν, ὅπου καὶ τὰ σήματα), ἐνῶ τὰ εἰσηγμένα (36) ἐκ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ποικίλλουν. Εἰς ὄρισμένα ὑπάρχουν σήματα πού ἐνθυμίζουσι σημεῖα καὶ στοιχεῖα τῶν δύο γραμμικῶν γραφῶν καὶ ὀρθῶς ὑποστηρίζει ἡ κ. Χαλεπᾶ-Μπικᾶκη ὅτι ἡ γραμμικὴ γραφὴ Β δὲν ἐσχηματίσθη κατὰ τὸν ΙΣΤ' αἰῶνα π.Χ. (σ. 42).

Κατὰ τὴν τρίτην Μυκηναϊκὴν περίοδον τὰ πέντε διάσπαρτα παραδείγματα δὲν ὑποδηλοῦν, πλέον, χρήσιν παρομοίων σημάτων.

Εἰς τὰ συμπεράσματά της, ἐπίσης ὀρθῶς, καταλήγει ἡ κ. Χαλεπᾶ-Μπικᾶκη (σ. 42) ὅτι τὰ σύνθετα σήματα κεραμῶν τοῦ τέλους τῆς 4ης περιόδου ὑποδηλοῦν χωρητικότητα ἀγγείου τῆς Ἀγ. Εἰρήνης καὶ τὰ πρὸς σημεῖα τῆς γραμμικῆς γραφῆς Α ὁμοιάζοντα σημεῖα ὑποδηλοῦν τὸν προορισμόν, τὴν χρησιμότητα, τοῦ ἀγγείου κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς 5ης περιόδου. Περαιτέρω, δέχεται ἡ κ. Χαλεπᾶ-Μπικᾶκη διὰ τὰ σή-

ματα τῶν ἀρχῶν τῆς 4ης περιόδου ὅτι ὑποδηλοῦν πρωτίστως τὸ κέντρον διανομῆς τῆς κοινότητος ἢ μιᾶς ξένης ἀγορᾶς (σ. 43). Τὸ τελικὸν συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ ἀξησης τῆς οἰκονομίας τῆς Κέας κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς Αἰγαιακῆς Μεσαίας Ἐποχῆς τοῦ Χαλκοῦ (περίοδος IV) ὑποδηλοῦται μὲ τὴν ταυτόχρονον ἀξησην καὶ τῆς σημάσεως τῶν ἀγγείων, τὰ ὅποια διεκινουῦντο, προφανῶς, διὰ τῆς ἐμπορικῆς ὁδοῦ μὲ ποικίλα προϊόντα.

Τὸ ὅλον ἔργον συμπληροῦται μὲ ἐξαιρετικὰ χρησίμους καταλόγους, πού διευκολύνουν σημαντικὰ τὴν χρῆσιν τοῦ τόμου. Εἰς αὐτούς, τοὺς δίκην συμπερασμάτων καταλόγους, παρουσιάζεται ἀνάγλυφον τὸ ὕλικόν τῶν σημάτων. Τὸ πρῶτον σύνολον περιλαμβάνει τέσσαρας καταλόγους: Πρῶτος κατάλογος. Κατηγορίαι σημάτων κατὰ περιόδους (σ. 44). Ὁ δεῦτερος κατάλογος παρουσιάζει τὴν προέλευσιν τῶν ἀντικειμένων πού φέρουν σημεῖα καὶ ὑποδηλοῦται πόσα εἶναι εἰσηγμένα, πόσα εἶναι τοπικῶν ἐργαστηρίων καὶ πόσα ἀβεβαίας προελεύσεως (ὄλα κατὰ περιόδους). Ὁ τρίτος κατάλογος ἀναλύει τοὺς τύπους τῶν σημάτων καὶ ἀντιμετωπίζει, συγχρόνως, τὴν προέλευσιν τῶν δειγμάτων. Παραλλήλως, παρέχονται καὶ ἄλλα χρήσιμα στοιχεῖα (σσ. 45-47). Ὁ τέταρτος κατάλογος παρέχει, ἀντιθέτως, κατὰ περιόδους (II-III) τοὺς ἀριθμοὺς τῶν δειγμάτων καὶ τὸ σημεῖον ὅπου εὐρέθη ἕν ἕκαστον (σσ. 48-51).

Τὸ δεῦτερον σύνολον περιλαμβάνει τὰς ἀναγωγὰς εἰς τὰ εὐρετήρια. Ὁ πρῶτος κατάλογος περιλαμβάνει ἀριθμοὺς τοῦ Γενικοῦ Εὐρετηρίου τῶν εὐρημάτων τῶν ἀνασκαφῶν Κέας, τοὺς ὁποίους ἀνάγει εἰς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν κατὰ περιόδους καταλόγων τῶν δειγμάτων (σσ. 52-53). Ὁ δεῦτερος κατάλογος περιλαμβάνει τὰς ἀναγωγὰς τῶν ἀριθμῶν τῶν δωματίων τῆς δημοσιεύσεως πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν δωματίων τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀγ. Εἰρήνης (σσ. 53-55). Ὁ τρίτος κατάλογος ἐπιτελεῖ τὸ ἀντίθετον: περιλαμβάνει τὰς ἀναγωγὰς τῶν ἀριθμῶν τῶν δωματίων τῆς ἀνασκαφῆς πρὸς τοὺς ἀριθμοὺς τῶν τομέων τῆς δημοσιεύσεως (σσ. 56-57).

Ἀκολουθεῖ τὸ Εὐρετήριο τοῦ ὕλικου κατὰ περιόδους (σσ. 58-61), τὸ Γεν. Εὐρετήριο (σσ. 62-64) καὶ 28 πίνακες (πίν. 1 μὲ ἀρχιτεκτονικὴν ἀποτύπωσιν τῆς ἀνασκαφῆς, πίν. 2-15 μὲ τὰ σχέδια τῶν ἀγγείων καὶ ὀστράκων καὶ πίν. 16-28 μὲ τὰς φωτογραφίας τῶν δειγμάτων).

Ἐν κατακλείδι, κρινόμενον τὸ ἔργον, ἐμφανίζει πλήρη ἀντιμετώπισιν τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων, τὰ ὅποια ἀφοροῦν εἰς τὸ ὕλικόν, καί, ἰδίᾳ εἰς τὰ προβλήματα περὶ τῶν ἐπεισάκτων καὶ ἐντοπίων δειγμάτων, ἔτι δὲ ἐμφανίζει ἐξαντλητικὴν καὶ εὐχάριστον, κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν, διαπραγμάτευσιν τῶν ἐπὶ μέρους, μετὰ ἐπακριβοῦς, ἐκάστοτε περιγραφῆς, μετὰ τῶν ἀπαραιτήτων σχεδίων, παρέχον, ὀττω, ἕν ἱκανοποιητικὸν σύνολον διαφωτίζον ἐπαρκῶς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς σημάτων κεραμῶν τοῦ Αἰγαιακοῦ χώρου.

Εἶναι δέ, τέλος, καὶ εὐχάριστον τὸ γεγονός ὅτι αἱ δημοσιεύσεις τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἀγ. Εἰρήνης Κέας ἀνελήφθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου Philipp von Zabern τῆς Μαγεντίας, πού ἐφορτάζει, κατὰ τὸ προσεχὲς ἔτος (1985), τὴν διακοσιοστὴν ἐπέτειον ἀπὸ τῆς ἰδρύσεώς του. Ἡ ἔκδοσις αὕτη ἐπετεύχθη μὲ παράλληλον ἐπιχορήγησιν τοῦ Κληροδοτήματος Κλασσικῶν Σπουδῶν Taft τοῦ Πανεπιστημίου Cincinnati, εἶναι δὲ ἄξιος συγχαρητηρίων ὁ διευθυντὴς δρ. Franz Rutzen, διότι δὲν ἐφείσθη μέσων διὰ τὴν ἄσπογον αὐτὴν ἐμφάνισιν τῶν ἀρχαιολογικῶν του ἐκδόσεων.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΥΛ. ΚΟΡΡΕΣ

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. E. Grumach, *Bibliographie der kretisch-mykenischen Epigraphik*, München und Berlin 1963, 64 κέξ., 96 κέξ., περί τῶν κρητικῶν καὶ ἠπειρωτικῶν δειγμάτων μετὰ προσθήκης περί τῶν μυκηναϊκῆς ἐποχῆς δειγμάτων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου (σ. 98).

2. John L. Caskey, *Notes on Keos and Tzia*, *Hesperia* 50, 1981, 320-326, πίν. 77-79.

3. Εἰς τὸν παρατιθέμενον κατάλογον τῶν ἐξ ἄλλων περιοχῶν συγχρόνων περιπτώσεων προσθετὰ τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

α) ἐκ Λιθαρῶν (χῶροι - δωμάτια 4, 12, 18, 24, 37, 48, ἱερὸν ἐκτὸς τοῦ δωματίου 28, νοτίως τοῦ οἴκμοῦ, ἐπιφανειακῶς). (H. Tzavella-Evjen, *Potters' Marks from Lithares*, *Kadmos* 19, 1980, 93-96, πίν. 1).

β) ἐξ Ὀρχομενοῦ [Orchomenos, III, 84-88, εἰκ. 43, πρβ. καὶ Orchomenos, II, 29-30 καὶ K. Συριόπουλος, Ἡ προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, 1968, 245 (VIII-22)].

γ) ἐκ Γιάλτρων [BSA 61, 1966, 38 σημ. 24, πίν. 9d-e· K. Συριόπουλος, Πρ. Στ. Ἑλλ., 247 (XIV-47)].

δ) ἐκ θέσεως Μαγούλα Ἐρετριας [αὐτόθι, 249 (XXV-66) καὶ BSA 61, 1966, 63 σημ. 66)].

ε) ἐξ Ἀσκηταρίου [Δ.Π. Θεοχάρης, ΠΑΕ 1955, 114, K. Συριόπουλος, Πρ. Στ. Ἑλλ., 253 (XXXII-87)].

στ) ἐκ Κοράκου (C.W. Blegen, *Korakou*, 1921, σ. 11, εἰκ. 3.6).

ζ) ἐκ Μπερματίου (G. Sjöflund, *Excavations at Berbati 1936-1937*, Stockholm 1965, ἔγχρ. πίν. (ἀριθ. 6) πρὸ σ. 93). Πρόκειται, προφανῶς, κατὰ τὴν ἐκτίμησιν, τοῦ δημοσιεύσαντος, περί ὄστράκου τῆς (Τελικῆς) Νεολιθικῆς φάσεως.

η) ἐκ Γωνιάς (C.W. Blegen, *Gonia*, *Metropolitan Museum Studies* 3, 1930/31, 79 εἰκ. 36).

θ) ἐκ Βοϊδοκοιλιάς (ἀδημοσίετον ὕλικόν).

Περί Τίρυνθος πρβ., περαιτέρω, H.-G. Buchholz, *Zur Herkunft der kyprischen Silben-Schrift*, *Minos* 3, 1955, 147 εἰκ. 5· Kl. Kilian, *AA* 1979, 407 εἰκ. 32.9· W. Voigtländer, *Tiryns IX*, 1980, πίν. 57.25· H.-J. Weisshaar, *AA* 1981, 227, εἰκ. 80.14, 16-17· 86.1, 3· 87.3-4, 8· 91.10 καὶ σημ. 262-263 ὁ αὐτός, *AA* 1982, 448 σημ. f33 (ἐνθα παραπομπὴ εἰς A.J.B. Wace, *The Viking* 18, 1954, 211 κ.έξ. καὶ εἰκ. 1), εἰκ. 64.4, σ. 452 εἰκ. 66.5 (καὶ σ. 448 εἰκ. 64.4) ὁ αὐτός, *Bericht zur frühhelladischen Keramik. Ausgrabungen in Tiryns* 1981, *AA* 1983, 343 εἰκ. 12 ἀριθ. 12, σ. 344 εἰκ. 13 ἀριθ. 7, σ. 347 εἰκ. 16 ἀριθ. 17 καὶ σ. 348, ἔτι δέ, προσφάτως, J. P. Uhlenbrock, *A Dipinto from Tiryns*, *Kadmos* 21, 1982, 26-29, πίν. 1).

Ἐκ τοῦ λοιποῦ Αἰγαίου περαιτέρω δείγματα προέρχονται ἐκ Λέσβου, Πάρου καὶ Σάμου [W. Lamb, *Excavations at Thermi in Lesbos* 1936, 140, πίν. 23 ἀριθ. 32.6· O. Rubensohn, *AM* 42, 1917, 45 εἰκ. 47-48· Vl. Milojsic, *Samos I*, Bonn 1961, σ. 50, πίν. 30.3-5, σ. 72, πίν. 16.3 (?)]. Πρβ. καὶ Ντ. Κόνσολα. Ἡ πρόωμη ἀστικοποίηση στοὺς Πρωτοελλαδικοὺς οἰκισμοὺς, Ἀθήνα 1984, 132-133, ἔτι δέ J. Raison, *Bulletin Egéo-Anatolien*, *Revue des Études Grecques* 97, 1984, 123-24 καὶ Keos III, 1984, 169 (marks on pottery).

Εἰδικότερον ἐκ Κρήτης εἶναι γνωστά, ἐπίσης, τὰ ἀκόλουθα παραδείγματα:

1) Τὸ ἐγχάρακτον ἐπὶ τῆς λαβῆς μεγάλου ἀμφορέως τῆς ΜΜ ἐποχῆς ἐκ τοῦ στρώματος καταστροφῆς τῆς οἰκίας (καὶ οὐχί, βεβαίως, ἀνυπάρκτου καὶ ἀδιανοήτου ἱεροῦ) τῶν Ἀνεμοσηλίων Γιούχτα (Γ. καὶ Ἐ. Σακελλαράκη, Ἀνασκαφὴ Ἀρχανῶν, ΠΑΕ 1979, 363).

2) Σημεῖον διπλοῦ πελέκειος ἐπὶ πηλίνου ἀγωγοῦ εἰς θέσιν Βλυχάδες Παλαικάστρου Κρήτης (Κ. Δαβάρας, *Μινωικὸς ἐγχάρακτος ἀγωγὸς ἀπὸ τὸ Παλαικάστρο*, *ΑΔ* 27, 1977, Α, 65-69, σχ. 2, πίν. 25δ).

3) Σχέδιον μοναδικόν ἐπὶ πλακιδίου πηλίνου ἐκ Τραοστάλου, βορείως τῆς Ζάκρου (Κ. Davaras, *A Minoan Graffito from Traostalos*, *Kadmos* 19, 1980, 87-92).

4) Σήματα ἐχρησιμοποιοῦντο, ὡς γνωστόν, καὶ εἰς τὴν Ἐλευσίνα (πρβ. σ. 6 διὰ Γ. Ε. Μυλωνᾶ, Ἐλευσιναϊκά I, 1932, 75-76), ἔτι δέ εἰς Ἀσίνην (O. Frödin - Ax. Persson, *Asine*, 1938, 284 εἰκ. 195).